

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI • 2022

EĞİTİM KURUMLARINA YÖNETİCİ SEÇME SINAVI (EKYS)

MÜDÜR
ve
MÜDÜR
YARDIMCILIĞI
KONU ANLATIMI

"05.02.2021 tarihinde
Resmî Gazete'de yayınlanan
Millî Eğitim Bakanlığına
Bağlı Eğitim Kurumlarına
Yönetici Seçme ve Görevlendirme
Yönetmeliği" ne uygun
olarak hazırlanmıştır.

SÖZÜMLER İÇİN QR KODU OKUTUNUZ

PEGEM AKADEMİ

Komisyon

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI EĞİTİM KURUMLARINA YÖNETİCİ SEÇME SINAVI (EKYS) MÜDÜR VE MÜDÜR YARDIMCILIĞI KONU ANLATIMLI

ISBN 978-0-2021-9262-8

Kitapta yer alan bölümlerin tüm sorumluluğu yazarlarına aittir.

© Pegem Akademi

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları Pegem Akademi Yay. Eğt. Dan. Hizm. Tic. A.Ş.'ye aittir. Anılan kuruluşun izni alınmadan kitabın tümü ya da bölümleri, kapak tasarımı; mekanik, elektronik, fotokopi, manyetik kayıt ya da başka yöntemlerle çoğaltılamaz, basılamaz ve dağıtılamaz. Bu kitap, T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı bandrolü ile satılmaktadır. Okuyucularımızın bandrolü olmayan kitaplar hakkında yayinevimize bilgi vermesini ve bandrolsüz yayınları satın almamasını diliyoruz.

Pegem Akademi Yayıncılık, 1998 yılından bugüne uluslararası düzeyde düzenli faaliyet yürüten uluslararası akademik bir yayınevidir. Yayımladığı kitaplar; Yükseköğretim Kurulunca tanınan yükseköğretim kurumlarının kataloglarında yer almaktadır. Dünyadaki en büyük çevrimiçi kamu erişim katalogu olan WorldCat ve ayrıca Türkiye'de kurulan Turcademy.com tarafından yayınları taranmaktadır, indekslenmektedir. Aynı alanda farklı yazarlara ait 1000'in üzerinde yayını bulunmaktadır. Pegem Akademi Yayınları ile ilgili detaylı bilgilere <http://pegem.net> adresinden ulaşılabilir.

16. Baskı: 2021, Ankara

Yayın-Proje: Özge Türk
Dizgi-Grafik Tasarım: Gülnur Öcalan
Kapak Tasarımı: Pegem Akademi

Baskı: Sonçağ Yayıncılık Matbaacılık Reklam San Tic. Ltd. Şti.
İstanbul Cad. İstanbul Çarşısı 48/48 İskitler - Ankara
(0312 341 36 67)

Yayıncı Sertifika No: 51818
Matbaa Sertifika No: 47865

İletişim

Shira Ticaret Merkezi, Macun Mahallesi 204 Cad.
No: 141/33, Yenimahalle/Ankara
Yayınevi: 0312 430 67 50
Dağıtım: 0312 434 54 24
Hazırlık Kursları: 0312 419 05 60
İnternet: www.pegem.net
E-ileti: pegem@pegem.net
WhatsApp Hattı: 0538 594 92 40

ÖN SÖZ

Değerli Okuyucularımız;

EKYS Konu Anlatımlı kitabımız, 05.02.2021 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarına Yönetici Seçme ve Görevlendirme Yönetmeliği’ne uygun konular kapsamında, alanında uzman yazar komisyonumuz tarafından hazırlanmıştır. Sınava girecek olan adaylarımızın, yayınımda bulunan mevzuat konularında yer alan Ek Form veya Örnek Formlara (<http://www.mevzuat.gov.tr/>) internet adresinden ilgili Kanun, Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi, Kanun Hükmünde Kararname, Yönetmelik, Tebliğ vb. içeriklerinden erişebileceğinizi belirtiriz. Yayınımdaki konularda teorik çerçeve net bir şekilde çizilmiş, çözümlü ve cevaplı testler ile pratiğe ilişkin çok sayıda örneğe yer verilmiştir. Anlatılan konuların zihinde somutlaşması için konuların arasına yazar notları, şemalar ve tablolar da eklenmiştir. Her bölümde, daha önceki sınavlarda sorulmuş olan soru ve çözümler ilgili konuların arasına yerleştirilmiştir. Okuyucuların toplam iş yükü gözetilerek, öz ve net bilgilerden uzaklaşmadan, güncel ve çalışmalarını pekiştirecek yöntemleri sunmak amacıyla özenle hazırlanan bu yayınımda sınava hazırlanan siz değerli okuyucularımıza katkı sağlamasını diliyoruz. Kitaba ilişkin sorularınızı pegem@pegem.net adresine e-posta yoluyla ya da 0538-5949240 numaralı telefona WhatsApp üzerinden iletmeniz yeterli olacaktır.

PEGEM Akademi Yayıncılık

05.02.2021 tarihinde Resmî Gazete’de yayınlanan Millî Eğitim Bakanlığına Bağlı Eğitim Kurumlarına Yönetici Seçme ve Görevlendirme Yönetmeliği dikkate alınarak hazırlanmıştır. İlgili konular aşağıda belirtilmiştir.

a) Genel kültür: %20.

b) Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi: %10.

c) Değerler eğitimi: %10.

ç) Eğitim ve öğretimde etik: %10.

d) Eğitim bilimleri: %30.

e) Mevzuat (T.C. Anayasası, 5/1/1961 tarihli ve 222 sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu, 657 sayılı Kanun, 14/6/1973 tarihli ve 1739 sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu, 1/11/1984 tarihli ve 3071 sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun, 2/12/1999 tarihli ve 4483 sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun, 25/6/2001 tarihli ve 4688 sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu, 10/12/2003 tarihli ve 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu, 10/6/1949 tarihli ve 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, 1 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin Millî Eğitim Bakanlığı başlıklı Onuncu Bölümünde yer alan hükümler): %20

Kitap içerisindeki bazı testlerin çözümleri için QR kodu okutunuz.

Karekod okutmak için tavsiye edilen uygulamalar

QR Droid

Qrafter

pegem.net’ten ulaşmak için

<http://depo.pegem.net/EKYSGYSCozumler02.09.2019.pdf>

İÇİNDEKİLER

1. BÖLÜM

Tarih	1
Coğrafya	75
Temel Yurttaşlık Bilgisi	149
Türkiye ve Dünya ile İlgili Genel Kültürel ve Güncel Sosyoekonomik Konular	162

2. BÖLÜM

Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi	179
---	-----

3. BÖLÜM

Değerler Eğitimi	277
-------------------------------	-----

4. BÖLÜM

Eğitim ve Öğretimde Etik	294
---------------------------------------	-----

5. BÖLÜM

Eğitim Bilimleri

Eğitim Yönetimi ve Denetiminin Kuramsal Temelleri ve Süreçleri.....	313
Eğitim Yöneticilerinin Yeterlik Alanları.....	334
Eğitimde İnsan Kaynakları Yönetimi	346
Eğitim ve Öğretim Uygulamaları	354
Okul Güvenliği, Sağlığı ve Kriz Yönetimi.....	370
Okullarda Rehberlik ve Özel Eğitim Hizmetleri	381
Eğitimde Program Geliştirme.....	398
Okul Yönetiminde Ölçme ve Değerlendirme.....	415
2023 Eğitim Vizyonu	456

6. BÖLÜM

Mevzuat

1982 Anayasası.....	490
Temel Hak ve Hürriyetlerle İlgili Genel Hükümler	496
Yasama	519
Yürütme	541
Yargı	552
İdare.....	566
222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanunu	572
657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu	584
1739 Sayılı Millî Eğitim Temel Kanunu	627
3071 Sayılı Dilekçe Hakkının Kullanılmasına Dair Kanun	642
4483 Sayılı Memurlar ve Diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanması Hakkında Kanun	646
4688 Sayılı Kamu Görevlileri Sendikaları ve Toplu Sözleşme Kanunu	656
5018 Sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu	677
5442 Sayılı İl İdaresi Kanunu	708
1 Sayılı Cumhurbaşkanlığı Teşkilatı Hakkında Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi'nin Onuncu Bölümünde Yer Alan Hükümler	723

1. BÖLÜM

GENEL KÜLTÜR

TARİH

OSMANLI DEVLETİ VE ÖNCESİNDE TÜRK DEVLETLERİNDE
KÜLTÜR VE UYGARLIK TÜRK EĞİTİM TARİHİ

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK KÜLTÜR VE UYGARLIĞI

Devlet Yönetimi

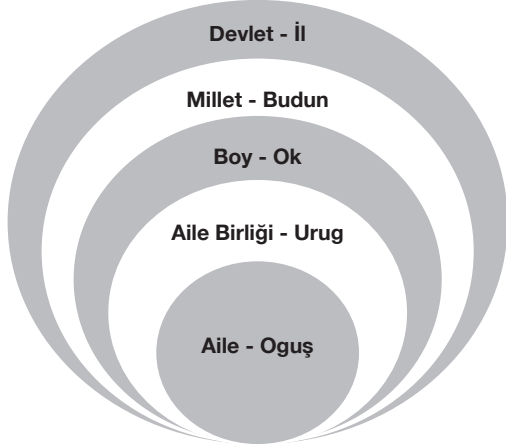
Göçebe hayat devletin “**boylar federasyonu**” biçiminde örgütlenmesini zorunlu hâle getirmiştir. Göçebe yaşam süren boyları idare etmek zordur. Bu sebeple boylar iç işlerinde serbest dış işlerinde devlete bağlı hâle getirilmiştir. Göçebe yaşam Türklerde teşkilatçı kültürün de gelişmesini sağlamıştır.

Türk devletlerinin dayandığı dört temel esas;

- **Uluş** (ülke),
- **Oksızlık** (bağımsızlık),
- **Kün** (halk),
- **Töre** (kanun)

şeklinde dir.

Türklerde devlet, “**il**” (el) olarak tanımlanmıştır. Devlet: **Budun** (millet), **boy** (bod-ok), **urug** (sülale) ve **oguş-lardan** (aile) oluşur. “**Budun**” devletin **kurucusu** ve temel unsurudur. En küçük siyasi birim ise “**boy**”dur.

Gök Tanrı tarafından verildiğine inanılan yönetim yetkisine “**kut**” denilir. “Kut”, dünyayı yönetme gücünü ifade eder. Hunlarda **Tu-ku**, Kök Türklerde **Aşina** ve Uygurlarda **Yağlakâr** aileleri “Kut”a sahiptir. Gök Tanrı kut ile beraber hükümdara “ülüş” de (iktisadi güç) vermiştir. “Kut”un **babadan oğla** kan bağıyla geçtiğine inanılmıştır. Kut inancına bağlı olarak ortaya çıkan gelişmeler şunlardır:

- **Saltanat** ve **hanedan** anlayışının ortaya çıkması
- **Hanedan** ailesinin **saygınlığının** yüksek olması
- Hükümdarın her **erkek** çocuğunun **hükümdar** olma hakkının olması
- **Verset** hayatında **belirsizlik** yaşanması
- Devletin **hanedan** ailesinin **ortak malı** olarak kabul edilmesi

- **Taht kavgalarının** yaşanması
- **Devletin** kısa sürede **parçalanması**
- İkili teşkilatın uygulanması
- **Cihanşümül** (dünya hâkimiyeti) idealin görülmesi
- **Fetih** politikalarının izlenmesi

Türkler, “**ikili teşkilat**” ile ülkeyi doğu ve batı şeklinde ikiye ayırmıştır. Doğuyu; **Hükümdar**, batıyı ise hükümdarın kardeşi “**yabgu**” unvanıyla idare etmiştir. “**ikili teşkilat**” ve “**boylar federasyonu**”na dayalı yapılanma yönetiminde **merkeziyetçi yapının olmadığını** gösterir. İkili teşkilat, taht kavgasını önlemeyi ve yönetimi kolaylaştırmayı da amaçlar.

İslamiyet öncesinde **hükümdarlık sembolü** olarak kabul edilen bazı **uygulamalar** şunlardır:

• Örgin (taht)	• Kılıç
• Nevbet (davul)	• Kemer (kur)
• Otağ (çadır)	• Kamçı (berge)
• Tuğ (sancak)	• Kotuz (sorguç)
• Yarlığ (ferman)	• Yay

Otağ; kurvıçuvaç, Taht; orunluk, Davul; köbürge olarak da adlandırılır.

Hükümdarların kullandığı **unvanlar** ise şu şekildedir:

• Han	• Erkin
• Hakan	• Kül Erkin
• Kağan	• Ay tengri
• İdikut	• Yabgu
• İlteber	• Tanhu
• Aytengri	• Şanyü

Devletin başında bulunan hükümdarın bazı görevleri şunlardır:

- Devleti idare etmek
- Orduyu komuta etmek
- Töreü uygulamak
- Halkın refahını sağlamak
- Ülkenin asayiş ve güvenliğini sağlamak

Halkın görev ve sorumlulukları ise şunlardır:

- Töreü uygun davranmak
- Vergi vermek
- Askerlik yapmak

Hükümdara devlet idaresinde yardımcı olan kişiler ve özellikler şunlardır:	
Hatun	Hükümdarın eşi olup, ona vekillik yapar. Kurultay, toy, keneş, kengeş, meclislerine katılır ve de elçi kabul eder. Yasa değerindeki emirnamelerde hakanın dışında hatuna da imza yetkisi verilmiştir.
Yabgu	Hükümdarın kardeşi olup ülkenin batısını idare etmiştir.
Tigin	Hükümdar çocuğu, şehzade (tekin).
Şad	Devlet idaresinde görevli şehzade.
Vezer	Devlet yönetiminde hükümdara yardımcı olan kişi.
İnal	Şehzade eğitmeni, ataman.
Ayukı	Üyeleri hükümdar tarafından belirlenmiş hükümet, bakanlar kurulu. Kurultay kararlarını uygular.
Aygucı	Ayukının başında bulunan yönetici, üge. Kağan olmadığı zamanlarda "kurultay"a başkanlık yapar.
Buyruk	Ayukı üyesi, bakan.
Tutuk	Askerî vali.
Tudun	Vergi tahsildarı.
Sübaşı	Ordu komutanı.
Tamgacı	Dış işlerinden sorumlu kişi. Hükümdar mührünü kullanır.
Bitikçi	Yazı işlerinden sorumludur.
Ağılıg	Hazine işlerinden sorumlu kişi.
Otacı	Tabip, doktor. Emçi.

İslamiyet öncesinde ülke sorunlarının görüşüldüğü çeşitli meclisler bulunur. Meclislerin isim farklılıkları bulunsada da küçük detaylar dışında benzer işlevlere sahiptir.

- Toy Meclisi
- Kurultay
- Keneş
- Kengeş
- Ternek
- Seçkinler Meclisi (Avrupa Hunları)
- İhtiyarlar Meclisi (Hazarlar)
- Komenton (Peçenek)
- Millet Meclisi (Tuna Bulgarları)
- Nazırlar Meclisi (Tabgaçlar)

Kurultaya "kağan", "hatun", "vezirler", "boy beyleri", "üst düzey devlet görevlileri", "halkın önde gelenleri", katılır. Özel durumlarda "yabancı zümrelerin temsilcileri" de kurultayda yer almıştır. Kurultay mensuplarına "Toygun" denir. Boy beylerinin kurultaya katılması kağana **bağlılığın göstergesi** olarak kabul edilir. Kurultayın oturma düzeni hiyerarşik bir niteliğe sahiptir ve oturulan yer "**orunluk**" (makam) olarak adlandırılır. Kurultayın özellikleri şunlardır:

- **Kağan** başkanlığında toplanır. Kağan olmadığı zaman "Aygucı" başkanlık yapar.
- Hükümdarın **danışma meclisi**dir. Bazı dönemlerde kağan kararlarını reddedecek kadar da güç kazanmıştır.
- Üst düzey devlet idarecilerini **yargılar**.
- Ülke idaresinin **töre**ye uygunluğunu sağlar. Kurultay kararları, "töre"nin oluşmasında etkilidir.
- **Hayvan sayımı** yapar.
- **Dinî tören** yapar.

Ordu

Göçebe hayat Türklerde **askerî** özellikleri **kuvvetlendirmiştir**. Bu sebeple Türkler "**asker millet**" olarak tanımlanmıştır. Savaş ihtimalinin kuvvetli olması, toplumun savaşa hazır hâlde tutulmasına sebep olmuştur. **Sürek avları**, Türklerin her an **savaş talimi** içinde olmasını sağlamıştır.

Türkler: "**Sahte ricat, hilal-turan**" taktiklerini uygulamıştır. Sahte ricat: Düşman kuvvetlerini yanıltmak için yapılan ordunun orta kısmının **taktiksel geriye çekilmesi**dir. Bu durum ordunun "hilal" şeklini almasına sebep olmuştur. Ordunun orta kısmının geriye dönerek saldırıya geçmesi, sağ ve sol kanatların da yarım daire olarak düşmanı içine almasıyla "turan" oluşmuştur. Bu taktik "**kurt kapanı**" olarak da adlandırılır.

İlk disiplinli Türk ordusunu Mete Han kurmuştur (MÖ 209). Mete Han, "**Islıklı ok**"u bulmuş ve de "**onluk sistemi**" uygulamıştır. Mete Han ordusu; tümenbaşı, binbaşı, yüzbaşı ve onbaşı şeklinde sınıflandırılarak idare etmiştir On bin atlıdan oluşan askeri birliğe "**tümen**" denilmiştir.

Ordu; "**sü**", asker; "**böri**" olarak adlandırılmıştır. Türklerde ordu hayatının özellikleri şunlardır:

- Kağan **başkomutandır**.
- **Tarkan, sübaşı** kağana yardımcı komutanlardır.
- **Keşif** ve yıpratma amaçlı yapılan seferlere "**yelme**" denir.
- **Hazar** Türkleri hariç, Türklerde ücretli ordu bulunmaz.
- **Peçenek** ve **Oğuzlar** Bizans ordusunda ücretli askerlik yapmıştır.
- **Mani dini barışçı bir din** olması ve de yerleşik hayata geçilmesini sağlaması sebepleriyle "savaşçı özellikleri" zayıflatmıştır.
- Savaş araçları arasında **ok, yay, kılıç, kalkan, gürz, tolga, eyer, at, sadak, mızrak, kargı, kemer** bulunur.
- **At**, Kaşgarlı Mahmut tarafından "**Türk'ün kancadı**" olarak tanımlanmıştır.

- Türkler, at hayvanından daha iyi faydalanmak için **pantolon**, **potin** ve **deri kuşağı** icad etmiştir. Üzengi, nal, gem ve eyer de “at”ın daha iyi kullanılmasını sağlamıştır. İskitler, “Üzengi”yi bulmuştur. **Avarlar**, üzenginin **Avrupa’ya taşınmasını** sağlamıştır.

Sosyal Yaşam

Göçebe hayat sebebiyle toprağın mülkü devletindir. Bu durum Türklerde toprak mülkiyetinden kaynaklı sosyal sınıflaşmanın oluşmasını engellemiştir. Feodal düzen yoktur. Göç hayatı yazın otların bol olduğu “**yaylak**”lar ile kışın korunaklı yer olan “**kışlak**”lar arasında gerçekleşmiştir. Yaylak ve kışlaklar arasında yaşanan yarı göçebe kültür “**bozkır kültürü**” ya da “**atlı nomad kültürü**” olarak da tanımlanır.

Yorum

Türklerde göç, tanımlı alanlar arasında gerçekleşmiştir. Bağımsız yaşama isteği, iç ve dış baskı, cihan hakimiyeti düşüncesi ise tanımlı olmayan alanlara göç etmeyi zorunlu kılmıştır.

Göçebe hayat, insanların birbirine olan ihtiyacını artırmıştır. Bu durum Türklerde sosyal **dayanışmayı** da kuvvetlendirmiştir. Acı ve mutlulukların paylaşımı toplumsal dayanışmayı kuvvetlendirir. Bu anlamda sosyal dayanışmayı kuvvetlendiren gelişmeler şunlardır:

- “**Toy**” adındaki zafer şölenleri
- “**Nevruz**” bayramı
- “**Yuğ**” denilen cenaze törenleri
- “**Han-ı yağma**” denilen uygulama ile hükümdarın misafirleri ağırladığı yeri onlara yağmalatması

Türklerde **cinsiyet ayrımı yoktur**. Kadınlar **sosyal** ve **siyasal** alanda etkindir. Ailenin mülkiyetinde anne ve baba ortaktır. Kadınlar, silahlı donanıma sahip olup, savaşlarda bir asker olarak da görev almıştır.

Türklerde “tek eşlilik” vardır. Aile içi evlilik olmaz. Çeyiz ve başlık parası gibi uygulamalar bulunur.

KAVRAM

- **Kün:** Halk
- **Budun:** Millet
- **Ög:** Anne
- **Kang:** Baba
- **Yumuş** (eğne): Çeyiz
- **Kaling:** Başlık parası
- **Törün:** Düğün yemeği

Hukuk

Göçebe hayat, hukukta cezaların **kısa** süreli ya da ölüm gibi katı olmasına sebep olmuştur. Hukuk kuralları göçebe yaşamın da etkisiyle “yazılı” değil, “**sözlü**”dür. Sözlü hukuk kurallarına “**töre**” denir. Yöneten ve yönetilenler arasındaki kurallara ise “**tüz**” denir.

Töreiy oluşturan unsurlar arasında kağan **emirleri**, **gelenekler** ve de **kurultay kararları** bulunur. Törenin değişmez unsurları arasında ise **adalet** (könilik), eşitlik (tüzlük), iyilik (uzluk), insanlık (kişilik) bulunur.

Yorum

- *Orhun Kitabeleri’nde on bir yerde “töre” kelimesi geçmektedir. Bu yerlerden altısında töre ve il (devlet) beraber yer almaktadır. Bu durum ülke yönetiminde “adalet”e çok önem verildiğini gösterir.*
- *Türklerde, “İl gider, töre kalır.” cümlesiyle; devlet organizasyonu, yaşanan siyasi gelişmeler neticesinde sona erse bile “töre”nin ebediliğini, yok olmayacağını ortaya koyar.*

İslamiyet öncesi Türk hukukunun önemli özellikleri şunlardır:

- Hukuk üstün ve **eşittir**.
- Teokratik (din esaslı) değildir, **laiktir**.
- Hükümdar yetkileri töre ile sınırlıdır.
- Törelere **söz eden** ilk yazılı belgeler **Orhun Anıtları**’dır.
- Yerleşik hayat ile birlikte hukukun yazılı hâle getirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu sebeple töreleri **yazılı** hâle getiren Türk devleti “**Uygurlar**” olmuştur. Uygurlar, aile, evlat, iş, ortaklık, kiralama, faiz, vakıf sözleşmelerine yer vermiştir.
- Cengiz Han, Türk töresini bir araya getirerek “**Yasaname-i Büzürg**”ü (Cengiz Yasası) oluşturmuştur.
- Kurultay, yüce divan niteliği taşır. Üst düzey yöneticileri yargılar.
- Mahkeme başkanlarına “**yargan**”, “**yargucu**” denir.
- Hazarlar kurdukları mahkemelerde Musevi, Hristiyan, Müslüman temsilcilere yer vermiştir. Bu şekilde adaletin tesisini sağlamaya özen göstermiştir.

Ekonomik Yaşam

Orta Asya, iklim ve coğrafya olarak tarım yapmaya elverişli değildir. Bu sebeple Türklerin temel geçim kaynağı hayvancılıktır. At, koyun, sığır, deve gibi hayvanlar yetiştirilmiştir. Konar göçer yaşam sürülmüştür. Türklerin ihraç ettikleri ürünler arasında et, deri, kösele vb. bulunurken; ithal ürünleri arasında; arpa, buğday, darı vb. bulunur. Yiyecekleri kurutulmuş et, pastırma şeklinde korumuşlardır. Türkler tarihte **konserve** yapan ilk millet olarak kabul edilir.

- Hunlar, tarım hayatını geliştirmek için “tö-tö” su kanalını yapmıştır. Bu kanal Kök Türklerce de kullanılmıştır.
- Asya Hunları ticaretin güven içinde yürütülmesini sağlamak için “Serbest ticaret pazarları”nın kurulmasını sağlamışlardır. Tarihin **ilk serbest ticaret pazarı Asya Hun Devleti** ve Çin arasında kurulmuştur.
- Tarihte **para** basan ilk Türk Devleti **Kök Türkler**dir.
- **Kendi adına para** bastıran ilk Türk hükümdarı ise **Türgeş Hakani Baga Tarkan**'dir.
- **Uygurların** yerleşik hayata geçmesi alışveriş hukukunun (**borç, faiz, kira...**) gelişmesine sebep olmuştur. Uygurlarda, borç karşılığı uygulanan faiz, Türklerde **bankacılığa** temel olarak kabul edilir.
- **Uygurlarda** değişim aracı olarak “çek” kullanılmıştır.
- Hazarların siyaseten hâkim oldukları dönem “**Hazar Barış Çağı**” olarak adlandırılmış ve bu dönemde ticaret hayatı gelişmiştir.
- Türkler, ticarete önemli olan İpek ve Kürk Yolu'na hâkim olmak için mücadele etmiştir. İpek Yolu'nun başlangıç şehri Çin Şian'dır.

KAVRAM

- **Satir:** Disk şeklindeki madeni para.
- **Ulca:** Ganimet.
- **Savga:** Haraç vergisi.
- **Yüklet:** Develerle çekilen dört tekerlekli araç.
- **Geçiş Vergisi:** Kervan ticareti yapanlardan alınan vergi.
- **Çav:** Uygurlarda kullanılan kağıt para.
- **Böz:** Uygurlarda değişim aracı olarak kullanılan mühürlü kumaş. “Kamdu” olarak da ifade edilir.
- **Kuanpoyu:** Uygurlarda, “böz” için kesilen ham kumaşa verilen isimdir.

Din ve İnanış

Göçebe hayat sebebiyle Türklerde **farklı din ve inanışlar** görülmüştür. Yönetme yetkisinin Gök Tanrı tarafından kağana verildiğine inanılmıştır. Egemenliğin kaynağı **ilahidir**. Türklerin din ve inanışı hakkındaki önemli bilgiler şunlardır:

- Türklerin, kendilerini koruduğuna inandıkları başta “**kurt**” olmak üzere bazı hayvanlar vardır. Bu anlayışa “**Totemizm**” denir. **Totem**, “**ongun**” olarak da adlandırılır.

- “**Gök Tanrı**” denilen tek tanrılı din inancı vardır. “Gök Tanrı Dinî” Türklerin asıl dinî olarak kabul edilir.
- Türklerde “Şamanizm” inancı vardır. **Kam** ya da **baksı** denilen din adamları ruh, peri vb. doğa üstü güçleri yönlendirmek için dinî törenler yapmıştır.
- “**Nevruz**”, “Bahar Bayramı” olarak 21 Mart'ta kutlanmıştır.
- Tarihte **din değiştiren ilk Türk devleti** olarak “**Tabgaçlar**” kabul edilir. **Tabgaçlar** “**Budizm**”i benimsemiştir.
- Uygurların **Mani Dinî**'ni kabul etmesi **yerleşik hayata** geçmelerine sebep olmuştur.
- Göktürklerde **Ta-po** Kağan ve **Bilge Kağan** Budizme geçilmesini istemişse de bu istek reddedilmiştir.
- Hazarlar, Musevilik Dinî'ni benimsemiştir.
- **Hazarlar** ve **Türgeşler** İslamiyet'in kuzeye yayılımını engellemişlerdir.
- İlk **Türk-İslam devleti** İtil Bulgarları'dır.
- **Orta Asya**'da İslamiyet'i kabul eden ilk **Türk boyu Karluklar**dır.
- Avrupa'ya giden Türkler Hristiyanlığı benimsemiştir. Avrupa Hunları, Avarlar, Bulgarlar, Macarlar, Kıpçaklar, Oğuzlar, Peçenekler.

KAVRAM

- **Kut:** Gök Tanrı'nın verdiği yönetme yetkisi.
- **Yuğ:** Cenaze töreni.
- **Sagu:** Ölen kişinin arkasından söylenen ağıt.
- **Kurgan:** Ölülerin gömüldüğü oda şeklindeki mezar.
- **Eşük:** Kefen.
- **Umay:** Kadın tanrıça.
- **Balbal:** Mezara dikilen insan figürlü taş heykel.

Türkler, ölümden sonra yaşamın olduğuna (ahiret inancı) inanmışlardır. Ölümden sonra yaşam inancı olduğunu gösterir unsurlar şunlardır:

- **Kurgan** adı verilen **oda** şeklinde mezarların yapılması.
- Ölü ile **eşyalarının** da **gömülmesi**.
- Ölen kişilerin **mumyalanması**. Mumyalama ile cesedin çürümesi engellenmek istenmiştir.

- Kurganlara **balbal dikilmesi**. Balbalın, ölen kişiye ölümden sonra hizmet edeceğine inanılmıştır. Ölen kişinin öldürdüğü kişi sayısınca dikilmesi "kahramanlık" göstergesi olarak da kabul edilir.
- **Uçmağ** (cennet) - **tamu** (cehennem) inancının bulunması.
- "**Atalar kültü**" inancının varlığı. Türkler ölen atalarının yaşayan kişileri koruduğuna inanmışlardır.

Yazı, Dil ve Edebiyat

Türklerde **göçebe** hayat, **sözlü kültürün** gelişmesine sebep olmuştur. Yazılı kültür Uygurlara kadar yeterince gelişmemiştir. Türkler hakkındaki **ilk yazılı bilgilere Çin kaynaklarında** rastlanmıştır. Göktürk ve Uygurlardan taş yazıtlar kalmıştır. **Uygurlar** zamanında **kağıt** ve **matbaa** kullanılmıştır. Uygurlar **Mani Dinî**'ni yaymak için **matbaada kitaplar** basmıştır.

Türkler tarih boyunca: Orhon, Uygur, Çin, Arap, İbrani, Manihai, Kiril, Soğd, Latin alfabelerini kullanmıştır.

Türklerle ait milli alfabeler arasında "Orhon" ve "Uygur" bulunur. Orhon Alfabesi'ni Wilhelm Thomsen çözmüştür. Uygurlar, Soğdlardan aldıkları alfabe geliştirerek kendilerine özgü hâle getirmiştir.

Türklerden kalan ilk yazılı eserler "taş yazıt" (Bengü taş) niteliği taşır. Matbaanın, Türk yaşantısına dâhil olması Türklerden kalan yazılı belgelerin de artmasına sebep olmuştur. Türklerden kalan başlıca yazılı ve sözlü eserler şunlardır:

Türk Edebiyatı	
Yazılı Eserler	Sözlü Eserler
• <i>Yenisey Yazıtları</i>	• Destan
• <i>Orhon Yazıtları</i>	• Sagu
• <i>Karabalgasun Yazıtları</i>	• Sav
• <i>Şine Usu Yazıtları</i>	• Koşuk
• <i>Bugut Yazıtları</i>	
• <i>Moyen-çur Yazıtları</i>	
• <i>Doğu Türkistan Yazıtları</i>	

Yazılı Eserler

Yenisey Yazıtları

- **Kırgızlardan** kalmıştır.
- **Orhon** Alfabesi ile yazılmıştır.
- **Mezar** kitabesi niteliği taşır.
- **Heikell** okumuştur.

Orhon Yazıtları

- **Kutluk** (II.Göktürk) Devleti'nden kalmıştır.
- **Tonyukuk** ve **Yolluğ** Tigin yazmıştır.
- Tonyukuk, Bilge Kağan ve Kül Tigin adına dikilmişlerdir.
- **Orhon** ve Çin alfabeleriyle yazılmıştır.
- Varlığından ilk olarak **Cüveyni**, **Tarih-i Cihangûşa** adlı eserinde söz etmiştir.
- **Wilhelm Thomsen** tarafından okunmuştur.
- Türk **tarihi** ve **edebiyatı** hakkındaki ilk yazılı eserdir.
- **Siyasetname** niteliği taşır. Çin ile olan ilişkilerden söz eder.
- Türklerin **bağımsızlıkçı**, **milliyetçi**, **halkçı**, **demokratik**, **sosyal devlet** özelliklerini belirtir.
- **Heykel** sanatına örnek nitelik taşır.

- "Üstte mavi gök, altta yağız yer kılındıkta, ikisi arasında insanoğlu yaratılmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan, İstemi Kağan oturmuş." cümlesiyle **Türk kağanlarının "Cihanşümül"** özelliği ortaya konulmuştur.
- "Tanrı gibi gökte olmuş Türk Bilge Kağan'ı, bu zamanda oturdum." cümlesiyle **egemenlik anlayışının ilahi kaynaklı olduğu** ortaya konulmuştur.

Karabalgasun Yazıtları

- **Uygurlardan** kalmıştır.
- **Radloff** ve **Hüseyin Namık Orkun** okumuştur.
- **Mani Dinî**'nin, Türk kültürü üzerindeki etkilerinden söz eder.

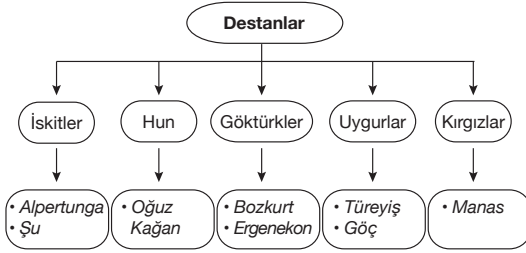
Şine Usu Yazıtları

- **Uygurlardan** kalmıştır.
- **Moyen-çur** adına dikilmiştir.

Sözlü Eserler

Türklerden kalan sözlü eser türleri arasında sagu, sav, koşuk ve destan bulunur.

- **Sav** : Atasözü.
- **Sagu**: Ağıt.
- **Koşuk**: Kopuz eşliğinde söylenen kahramanlık, aşk şiirleri, türküleri.
- **Destan**: Kahramanlık olaylarını coşku ile şiirsel nitelikte anlatan sözlü eser.

Alpertunga Destanı	İskit destanıdır. İskit ve Pers Savaşlarından söz eder. Firdevsi, <i>Şehname</i> adlı eserinde Alpertunga'dan "Efrasiyap" adıyla söz eder.
Ergenekon Destanı	Göktürk destanıdır. Göktürklerin, dağda bulunan demir madenini eriterek bir Bozkurt'un yardımı ile Ergenekon'dan kurtuluşunu anlatır.
Oğuz Kağan Destanı	Oğuz Kağan'ın, çocukları arasında hâkimiyetini paylaşırma sürecini anlatan destanıdır. Oğuz Kağan; oğulları Gün, Ay, Yıldız'ı doğuya, Gök, Dağ ve Deniz'i batıya avlanmak üzere göndermiştir. Oğuz Kağan, oğullarının bulunduğu "ok" ve "yay"ı aralarında paylaşmıştır. Sonrasında düzenlediği kurultayda çocuklarını "Bozoklar" ve "Üçoklar" şeklinde sağ ve sol yanına oturarak ülkeyi onlar arasında paylaşmıştır.
Göç Destanı	Uygur destanıdır. Çin'in, Türkler için kutsal bir dağı parçalaması sonrasında yaşanan kıtlığın Uygurlarda göçe sebep olmasını anlatır.
Manas Destanı	Kırgız destanıdır. Canlı bir destanıdır, hâlen yazılmaktadır. Dünyanın en uzun destanı olarak kabul edilir.

- İlk Türk tarihçisi **Tonyukuk**'tur.
- İlk Türk şairi **Aprın Çur Tigin**'dir.
- *Dede Korkut Masalları*, *Kıpçak* ve *Oğuz mücadelelerini* anlatır. **Akkoyunlularca** yazıya çevrilmiştir.
- Bir Alman destanı olan **Nibelungen**: *Cermenler* ve *Avrupa Hunları* arasındaki mücadelelerden söz etmiştir. **Attila**'dan "Etzel" şeklinde söz edilir.
- Bir Rus destanı olan "İgor" **Kıpçak** ve **Slav** mücadelelerinden söz eder.

Sanat

Göçebe hayat Türklerde mimari, çini, fresk vb. duvar sanatlarının gelişmesini geciktirmiştir. Ancak dokumacılık ve madencilğe dayalı sanatlar gelişmiştir. Tanınabilir eserlere; Kemer tokası, kılıç kabzası, koşum takımları süs eşyaları, çadır, savaş araç ve gereçleri örnek verilebilir.

Türkler, ölümden sonraki yaşama olan inanç sebebiyle kurganlara çeşitli eşyalar gömmüşlerdir. Bu eşyalar Türk sanat hayatı içinde günümüze kalan önemli bulgularındadır.

Türklerden kalan önemli kurganlar arasında:

- Pazırık,
- Esik,
- Noin Ula
- Şipovo

bulunur. Esik ve Pazırık Kurganları Asya Hun Devleti'nden günümüze kalmıştır.

Dokumacılık	Halı, kilim , çadır dokumacılığı gelişmiştir. Türklerde çadır: Yurt, keregü , otağ olarak da adlandırılır. Dünyanın en eski halısı Türklerle aittir. Pazırık Kurganı 'nda bulunmuştur. Pazırık Halısı, Rusya-Leningrad Hermitage Müzesinde sergilenmektedir. Halı dokumacılığında "Türk Dügümü" şeklinde adlandırılan düğüm tekniği kullanılmıştır. Dokumalarda "kivrık dal" ve "hayvan üslubu" kullanılmıştır.
Madencilik	Türklerin madencilik düzeyindeki gelişmişliğinin en güzel örneğini Esik Kurganı 'ndaki "Altın Adam" gösterir. Altın zırhlı ceset, Kazakistan'ın "Alma Ata Müzesi"nde sergilenmektedir. Türkler savaşçı bir toplum olmaları sebebiyle madenden çokça savaş araç ve gereçleri yapmışlardır.
Heykel	Türkler, heykel sanatının ilk örneklerini "balbal" sanatıyla ortaya koymuştur. Balbal insan figürlü taş heykeldir . Orhon Anıtları da heykel sanatına örnek özellik gösterir. Mani Dini'nin etkisiyle heykel sanatı Uygurlarda daha da gelişmiştir.
Müzik	Türklerin kullandıkları müzik aletleri arasında: Kopuz , nevbet , zurna , çifteboru , pi-li , pi-pa , çingiraklı asa , nekkare , kithara bulunur. Uygurlarda müzik, yazıya dayalı olarak gelişme göstermiştir.